

ALGIRDO JULIAUS GREIMO BIOGRAFIJOS KONTŪRAI

THOMAS F. BRODEN

Algirdas Julius Greimas priklausė tai lietuvių kartai, kuri Amerikoje vadinama Didžiąja karta¹ – Antrasis pasaulinis karas pareikalavo iš šios kartos vyrų ir moterų ypatingo ryžto. Lietuva tuo metu išgyveno itin sudėtingą laikotarpį. Kartu su Latvija, Estija, Ukraina, Baltarusija, Lenkijos dalimis ir rytine Rusija ji pateko į kruvinąjį Rytų Europos ruožą² ir patyrė masinį Hitlerio ir Stalino vykdomą terorą.³ JAV Didžioji karta buvo paženklinta Didžiosios depresijos sunkumų, o socialinis įvykis, turbūt labiausiai paveikęs lietuvius, buvo Vasario 16-osios aktas. Greimas ir jo amžininkai įkūnija pirmąją nuo pat viduramžių nepriklausomos Lietuvos kartą, o kartu ir – paskutiniąją, nes nepriklausomybę Lietuva atgaus tik XX a. pabaigoje.

Savo amžininkams lietuviams Greimas buvo tarptautinį atgarsį pelnęs mokslininkas ir aktyvus viešojo Lietuvos gyvenimo dalyvis. Pripažintas jo mokslinių tyrimų indėlis į prancūzų kalbotyrą ir prestižinė padėtis Paryžiaus akademiniuose sluoksniuose rodė jį neabejotinai priklausius savo šalies intelektualiniam elitui.

¹ Tom Brokaw, *The Greatest Generation*, New York: Random House, 1998.

² Timothy Snyderis praminė šiuos kraštus „kruvinais“ (angl. *bloodlands*).

³ Timothy Snyder, *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*, New York: Basic, 2010.

Tyrinėdamas semantinius ir semiotinius reikšmės pamatus, jis parašė dvylika monografijų, kurios buvo išverstos į daugybę kalbų. Pirmoji Greimo knyga „Struktūrinė semantika“ buvo išversta į italų, vokiečių, ispanų, portugalų, suomių, anglų, japonų, kinų, rusų ir lietuvių kalbas. Dvidešimt metų Greimas dėstė *École des Hautes Études en Sciences Sociales* (Aukštųjų socialinių mokslų studijų mokykla), garsioje ir dinamiškoje aukštojo mokslo institucijoje. Netgi Lietuvos komunistų partijos funkcionieriai tylomis pripažino Greimo mokslinius pasiekimus esant nacionaline vertybe, kurią reikia išsaugoti.⁴

Geriausiai žinomas tiems, kurie kartu su juo dirbo prancūzų semiotikos srityje, Greimas taip pat aktyviai dalyvavo ir Lietuvos viešajame gyvenime. Jis buvo vienas iš antinacinės ir antisovietinės rezistencijos lyderių, nuolat spausdinosi liberalioje emigrantų spaudoje, dalyvavo Santaros-Šviesos veikloje. Greimo plunksnai priklauso ir reikšmingi lietuvių kultūros tyrinėjimai, suvaidinę svarbų vaidmenį atgaivinant šalies kultūrą sovietinio laikotarpio pabaigoje. Būdamas ištikimas Lietuvai, Greimas nepakentė siaurakaktiškumo ir ksenofobijos, jis reikalavo kritinio mąstymo, aukščiausių žmogiškumo kriterijų. Jam mirus, Lietuvos ambasada Prancūzijoje išspausdino viešą pareiškimą, kuriame buvo apgailestaujama netekus žmogaus, „ištikimo savo tėvynės kalbai ir veiklaus jos atgimimo rėmėjo“⁵, o Nepriklausomybę atgavusi Lietuvos Respublika pagerbė Greimo palaikų susigrąžinimą oficialia ceremonija, kurioje pats prezidentas Vytautas Landsbergis sakė kalbą.

Prancūzijoje ir kitose romanų kalbomis kalbančiose šalyse Greimas ir jo mokslinis palikimas ir šiandien gerai žinomi. Tačiau jaunesniosios lietuvių kartos tolsta nuo Greimo darbų ir asmenybės. Vienos Greimo bičiulės liudijimu, „visi mano kartos visuomenininkai pažinojo Greimą asmeniškai ar buvo girdėję apie

⁴ Tomas Venclova, laiškas autoriui 2010 m. rugpjūčio 24.

⁵ *Le Monde*, kovo 5, 1992.

jo darbus. Tačiau mūsų liko nebedaug. Mūsų vaikų ir anūkų karta gali apie tai nieko nebežinoti.“⁶

Šio straipsnio autoriui teko laimė metus dirbti su Greimu jo vadovaujamoje tyrimų grupėje Paryžiuje. Nuo to laiko bendradarbiavimas nebenutrūko. Šis straipsnis yra Greimo biografijos, kuri šiuo metu rašoma, pirmojo skyriaus apmatai. Knygoje siekiama kiek įmanoma autentiškiau perteikti tiek faktus, tiek jų išgyvenimą, *istoriją ir patirtį*. Istorija reikalauja „objektyvaus“ pasakojimo, pagrįsto autoritetingais dokumentais. Patirtis reikalauja „subjektyvaus“ sąlyčio, atrandamo asmeniniuose liudijimuose – interviu, laiškuose ar tiesiogiai bendraujant su amžininkais.

Straipsnyje apžvelgsime Greimo gyvenimą Lietuvoje prieš pasitraukiant į Vakarų per antrąją sovietų okupaciją 1944 m., o taip pat Greimo žingsnius frankofonijos pasaulyje. Straipsnio autorius, dėstantis prancūzų kultūrą viename JAV universitete, norėtų padėkoti lietuvių bendruomenės nariams, kurių tyrinėjimai ir geranoriškas bendradarbiavimas suteikė daug naudingos medžiagos apie „lietuviškąjį Greimą“, reikalingos sumanytam tyrimui⁷. Tikiuosi, kad mano sumanymas pravers kuriant ir perduodant pasakojimą apie šią praėjusio amžiaus reikšmingą figūrą, nes to reikia Greimo tėvynainiams, giminingoms sieloms ir istorinei atminčiai.

⁶ Iš 2011 m. rugsėjo 3 d. Aleksandros Kašubienės elektroninio laiško autoriui.

⁷ Prof. Karolis Rimtautas Kašponis tyrinėjo Greimo vaikystę ir jo tėvus, Leonas Peleckis-Kaktavičius kalbėjosi su Šiauliuose likusiais Greimo bičiuliais, pažinėjusiais Greimą ankstyvaisiais 1940-aisiais metais. Už kitą biografinę ir bibliografinę informaciją, kuria naudojausi šiame straipsnyje, o taip pat už neįkainojamus vertimus, reiškiau ypatingą padėką Vytautui Virkau, Julijai Korostenskajai ir Raimondui Viskantai, o taip pat Astai Balkutei, Irenai Kriaučiūnienei, Aldui Kriaučiūniui, Aleksandrai Kašubai, Kęstučiui Nastopkai, Enatai Skrupskelis, Julijai Šukys, Henrietai Vepštas ir Purdue kolegoms Rebekah Klein-Pejšova, Michaelui G. Smithui ir Whitney Walton.

* * *

Algirdas Julius Greimas gimė 1917 m. kovo 9 dieną. Jis buvo antrasis Juliaus Greimo (1882–1942), mokytojo ir mokyklos inspektoriaus, ir Konstancijos Mickevičiūtės-Greimienės (1886–1956), sekretorės, vaikas. Abu Greimo tėvai buvo etniniai lietuviai, jie kalbėjo lietuviškai.

Algirdas pasaulį išvydo industriniame Rusijos mieste Tuloje, į kurį jo tėvai pabėgo per Pirmąjį pasaulinį karą. Karui pasibaigus, šeima grįžo į ką tik nepriklausomybę paskelbusią Lietuvą ir apsigyveno Aukštaitijos kaime, kur Greimo tėvas mokytojavo iki karo. 1919 m. Greimai persikėlė į netoliese esantį Kupiškio miestelį. Ten jie gyveno aštuonerius metus. Mažajam Greimui tuo metu sukako dešimt metų. Jis visada su malonumu prisimindavo savo vaikystę, praleistą miškingoje Aukštaitijoje, vasaromis dirbtus ūkio darbus: „Kupiškis man daug reiškia, mielas senas Prieteliau. Tai mano graži vaikystė, tai mano vienintelis kontaktas su liaudimi, mūsų kaimu – iš to ir mano meilė folklorui.“⁸

Algirdas jautė ypatingą artumą savo tėvui. Jis buvo dėkingas jam už suteiktas galimybes ir norėjo sekti tėvo pėdomis. Vėliau jaunasis Greimas atsimindavo: „Mano tėvas mokė tylą. Mes vaikščiodavome miške, tik mudu du. Tai buvo didžioji pamoka: du žmonės kartu eina tylėdami.“⁹ Šeimos nariai atsimenta, kad jaunystėje Algirdas savo išvaizda buvo panašus į tėvą ir nešiojo tokius pat ūsus.¹⁰

1927 m. Julius buvo perkeltas į Šiaulius, industrinį centrą ir ketvirtąjį pagal dydį Lietuvos didmiestį. Po ketverių metų šeima persikėlė į Marijampolę, gimtąjį Juliaus kraštą. Persikraustymas

⁸ Iš Greimo laiško Kupiškio pradinės mokyklos bendraklasiui Povilui Zilonui, 1971 m. Cit. in: Karolis Rimtautas Kašponis, *Algirdo Juliaus Greimo vaikystė*, 2010.

⁹ Iš Greimo radijo interviu su Francesca Pilot „Prancūzijos kultūros“ laidoje 1989 m. vasario 14.

¹⁰ Irena Oškinaitė-Būtėnienė, „Dialogo monologai. Iš A. J. Greimo laiškų 1958–1992 m.“, *Kultūros barai*, 1993, Nr. 4, p. 59.

leido Algirdui gauti vidurinę išsilavinimą vienoje iš geriausių šalies mokyklų – Rygiškių Jono vokiško stiliaus gimnazijoje, kuri išugdė ne vieną Lietuvos atgimimo lyderį, tarp kurių buvo Jonas Basanavičius, Kazys Girnius, Vincas Kudirka, Jonas Jablonskis. Čia Greimas susipažino su Aleksiu Churginu, su kuriuo visą gyvenimą sies draugystė. Pasak Greimo, daugelis intelektualinių atradimų buvo padaryta jo su bendraklasiais įsteigtoje savišviotos grupelėje. Atsakingas už supažindinimą su vokiečių kultūra, Greimas parinkdavo ištraukas iš Friedricho Nietzsche's ir Arthuro Schopenhauerio veikalų. Vėliau „Intelektualinės autobiografijos bandyme“ jis rašė: „Atgal žvilgtterėjus atrodo, kad buvau normalus savo kartos, jau tik lietuviškai besimokančios, jaunuolis-gimnazistas: kaip ir visi, norėjau nuversti Smetoną ir išvaduoti Vilnių, svajojau ir ieškojau „meilės, kurios nėra“.¹¹

Greimas įstojo į skautus ir tapo grupės lyderiu. Jis norėjo dirbti su cukraus fabriko darbininkų vaikais ir amatų mokyklos studentais. Greimas susidraugavo su Vytautu Kašuba, kuris priklausė tai pačiai skilčiai, o vėliau tapo visame pasaulyje žinomu skulptoriumi. Vytautas prisimindavo Algirdą kaip „diktatoriškos drausmės lyderį“. Greimas sutiko su šiuo apibūdinimu prisimindamas, jog tuo metu buvo „fašistuojantis, su šiokiom tokiom „socialistinėm tendencijom“¹².

4 dešimtmetyje kraštutinės kairės ir dešinės judėjimai Europoje reikalavo radikalių socialinių reformų, kraštutinumai tuo metu įgydavo neįtikėčiausius pavidalus¹³. Greimas vėliau prisiminė sociopolitinę atmosferą, tvyrojusią jo aplinkoje:

¹¹ Algirdas Julius Greimas, „Intelektualinės autobiografijos bandymas“, in: Idem, *Iš arti ir iš toli. Literatūra, kultūra, grožis*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 19.

¹² 1989 m. spalio 25 d. Aleksandros Kašubienės laiškas Greimui ir 1989 m. lapkričio 5 d. Greimo laiškas Kašubienei, in: *Algirdo Juliaus Greimo ir Aleksandros Kašubienės laišakai 1988–1992*, Vilnius: Baltos lankos, 2008.

¹³ Kai kurie žymūs aktyvistai kartais staiga pereidavo iš vieno kraštutinumo į kitą, aplenkdami vidurį, toks, pvz., buvo Jacques'as Doriot Prancūzijoje.

Šiandien net neįmanoma suprasti tą pakvaitimą, tą blūdą, kuris trečiojoje XX a. dekadėje buvo apėmęs visos Europos jaunimą, tą „akcijos velnią“, kuris jį buvo apsėdęs: veikti, būtinai veikti, ką nors daryti, laužti bet kokia kaina... Jaunikaitis tapdavo fašistu ar komunistu vien tik aplinkos ar aplinkybių dėka.¹⁴

1934 m. rudenį Algirdas įstojo į teisę Vytauto Didžiojo universitete Kaune, Lietuvos tarpukario sostinėje. Greimas vaizduoja Kauną kaip kosmopolitinį miestą, kuriame jis pirmąsyk tapo didelės ir truputį snobiškos minios dalimi. Kaune jaunasis studentas susipažino su žmonėmis, grįžusiais iš studijų įvairiose pasaulio sostinėse. Greimui dėstė tokie žymūs mokslininkai kaip tuometinis universiteto rektorius Mykolas Römeris, Lietuvos konstitucinės teisės kūrėjas Vladas Jurgutis, buvęs Lietuvos banko pirmininkas ir Užsienio reikalų ministras, iškilus filosofas Vosylius Sezemanas.¹⁵ Vis dėlto didžiausią įspūdį Greimui paliko Levas Karsavinas, religijos filosofijos istorikas. Karsavino paskaitos apie viduramžių krikščioniškąją filosofiją įdiegė Greimui neblėstančią meilę viduramžiams, o taip pat įsirėžė atmintin kaip puikios lietuvių kalbos pavyzdys: „Jo lietuvių kalba buvo puiki: jį klausydamas supratau, kad lietuvių kalba gali būti drauge aiški ir rafinuota, „kultūringa.“¹⁶ Karsavinas ir kiti paminėtieji studijavo Sankt Peterburge, Vokietijoje, Prancūzijoje, jie buvo išugdyti slavų intelektualinės tradicijos.

Tačiau studentiškas Algirdo gyvenimas, be abejo, neapsiribojo paskaitomis. Jis prisimena, kaip per naktis su bičiuliais gerdavo alų ir deklamuodavo poeziją. Po to pagiringi rytai būdavo pašvęsti Levo Trockio, Oswaldo Spenglerio, Johano Huizingos skaitymui. Beje, būtent Huizinga suformavo pirmąją Greimo istorijos sampratą. Greimas įstojo į *Neolitanus*, studentų organizaciją, kurios

¹⁴ Greimas, „Intelektualinės autobiografijos bandymas“, p. 23.

¹⁵ Karolis Rimtautas Kašponis, *Algirdas Julius Greimas ir jo semiotika*. Kaunas: Naujasis lankas, 2009, p. 6.

¹⁶ Ten pat, p. 21.

tikslas buvo saugoti ir ginti Lietuvos nepriklausomybę. Šis ir panašūs studentų judėjimai išugdė jauni Lietuvos valstybei ne vieną intelektualinio, ekonominio ir politinio gyvenimo lyderį.

Deja, baigti teisės studijų Greimui nebuvo lemta. Aukštojo mokslo diplomą jis gavo Prancūzijoje, kuri išugdė jį Prancūzijos piliečiu ir paskatino kopti mokslinės karjeros laiptais. Nors ir sakydamas, kad domėjosi „viskuo, išskyrus teisę“¹⁷, Greimas teigia, kad jo gyvenimo posūkį vis dėlto nulėmė pasaulinė geopolitika: „Už tai, kad vėliau tapau prancūzu, reikia padėkoti ponui Hitleriui. Tai Hitleris nusprendė šantažuoti Lietuvą, atsisakyti jos eksporto. Taigi teko pertvarkyti Lietuvos ekonomiką bei visą politiką ir atsigręžti į Prancūziją. <...> Vyriausybė nusprendė kurti prancūziškus licėjus. Bet stigo prancūzų kalbos mokytojų. Pasiuntė į Prancūziją tris šimtus stipendiatų, kad jie išmoktų prancūziškai ir taptų prancūzų kalbos mokytojais. Studijavau teisę. Pasakiau sau: kodėl gi nenuvažiauvus į Prancūziją?“¹⁸

Greimas buvo pasiūstas mokytis į Grenoblio universitetą Alpe, kur tapo *Collège des humanités* studentu. Jam dėstė Antoninas Duraffouras, žymus romanų dialektologijos specialistas, studijas baigęs Leipzige, intelektualinėje istorinės kalbotyros sostinėje. Greimas pabrėžia, kad būtent šis „puikus mokytojas“ jį išmokė griežtų lingvistinės analizės metodų ir įskiepijo pagarbą tekstui.¹⁹ Duraffouras išpėdavo savo studentus nesizavėti naujove – „struktūriniu kalbotyra“, praktikuojama Prahos fonologo Nikolajaus Trubeckojaus, kurį orusis eruditas Duraffouras per savo paskaitas vadino „šikniumi“.²⁰

¹⁷ Algirdas Julius Greimas, „Karsavino aktualumas“, *Baltos lankos*, 1991, Nr. 1, p. 40.

¹⁸ Algirdas Julius Greimas, „Prancūzijoje išsikerojo 'berekšmiškumas'“, *Baltos lankos*, 2012, Nr. 35, p. 185–186.

¹⁹ Greimas, „Intelektualinės autobiografijos bandymas“, p. 22.

²⁰ Algirdas Julien Greimas, „Entretien“, in: *Combats pour la linguistique, de Martinet à Kristeva*, Lyon: École Normale Supérieur éditions, 2006, p. 122.

Grenoblyje Greimas palaikė ryšius su bičiuliu Aleksiu Churginu, taip pat universiteto pirmakursiu. Draugystė užsimezgė ir su kiek vyresniu Jonu Kossu-Aleksandravičiumi, su kuriuo drauge nuomavo kambarį. Vėliau Jonas Kossu (Jonas Aistis) išgarsės kaip poetas. Nors ir nelengvai, Greimas pamažu prisitaikė prie naujos aplinkos. Jis prisimena: „Pirmaisiais metais keiksnojavau Prancūziją, man atrodė, kad čia visiška sumaištis: įsivaizduojate, 1936 metai, liaudies frontas. Niekas deramai nefunkcionavo, o mes vis dėlto buvome įpratę prie šiokios tokios tvarkos. Antraisiais metais aš įsimylėjau Prancūziją.“²¹ Pakitus kultūriniam kontekstui, o taip pat Ispanijos pilietinio karo paveiktas Greimas ėmė save laikyti „anarchistu-sindikalistu“²².

Greimas išlaikė egzaminus ir gavo psichologijos, fonetikos, prancūzų filologijos ir prancūzų medievistikos studijų sertifikatus. 1939 m. birželį jam buvo suteiktas literatūros licenciatų laipsnis. Vadovaujamas Duraffouro Greimas ketino rašyti disertaciją iš istorinės kalbotyros. Numatyta tema buvo Gresivodano slėnio, esančio netoli Grenoblio, vietovardžiai. Greimas norėjo tyrinėti, kaip juos paveikė vėliau atsikėlę gyventojai, pradedant prieš keltus gyvenusiomis gentimis ir keltais, baigiant germanų gentimis ir romanais. Gresivodano vietovardžiai turbūt vis dar laukia, kad juos kas nors ištyrinėtų, nes politiniai įvykiai Europoje pakreipė Greimo akademinę karjerą kita kryptimi.

1939 m. rugsėjį Vokietija įsiveržė į Lenkiją. Greimas prisimena: „Įžengė rusai, nors šalis liko tariamai nepriklausoma.“²³ Greimas buvo paimtas į Lietuvos kariuomenę ir atliko karinę prievolę Kaucho karo mokykloje. Taigi 1939 rudenį jis paskaitose nepasirodė... Jo kuopos bičiulis vėliau apibūdino Greimą: „įsitikinęs taikos šalininkas, bet ir geras kariūnas“²⁴. 1940 m. Greimas baigė metus

²¹ Greimas, „Prancūzijoje išsikerojo 'bereikšmiškumas'“, p. 186.

²² Greimas, „Intelektualinės autobiografijos bandymas“, p. 22.

²³ Greimas, „Prancūzijoje išsikerojo 'bereikšmiškumas'“, *ibid.*

²⁴ Bronius Nainys, „A. A. Algirdas Julius Greimas“, *Pasaulio Lietuvis*, 1992, balandis, p. 36.

su trupučiu trukusius mokymus, bet – veikiausiai dėl politinių priežasčių – karininko laipsnio negavo ir buvo paliktas atsargoje.²⁵

Po vienerių metų sovietai nusimetė ėriuko kailį, liovėsi apsimetinėję, iškėlė naujus reikalavimus ir surengė Baltijos valstybių perėmimą. Greimas prisimena: „Paskui įsiveržė Raudonoji Armija: ultimatas, okupacija. Mus įtraukė į Raudonąją armiją, nė žodžio nemokėjau rusiškai. Išdavė atitinkamą dokumentą: tapau šlovingosios raudonosios darbininkų ir valstiečių armijos atsargos karininku. Taigi mes jau bolševikai.“²⁶

1940 m. spalį Greimas ėmė dėstyti prancūzų ir lietuvių kalbas bei literatūras ir kitus humanitarinius dalykus Šiaulių mokyklose. Nors čia jis praleido daug metų, mieste nebebuvo nei jo draugų, nei šeimos. Jis dėstė amatų mokykloje, o taip pat duodavo papildomas pamokas suaugusiųjų ir mergaičių gimnazijose, kurias 1940 m. rudenį sovietai buvo sujungę.²⁷ Čia Greimas susibičiuliavo su Juliumi Juzeliūnu, vėliau žymiu kompozitoriumi ir vargonininku. Tuo metu Juzeliūnas buvo Greimo mokinys suaugusiųjų vakarinėje mokykloje. Greimo mokinės, tada trylikametės mergaitės, taip prisimena savo mokytoją: „jaunas, labai jaunas, šviesiaplaukis, į viršų lygiai sušukuotais plaukais, mėlynakis, be šypsenos, nepiktas, suspaustom lūpom, galva šiek tiek pakreipta į šoną. Įžengė labai tvirtu žingsniu“.²⁸ Per mokslo metus tarp mokinių ir mokytojo užsimegzdavo „ypatingas psichologinis ryšys“ – tai rodo faktas, kad net ir po šešiasdešimt metų mokiniai mokytoją atsimena su visomis detalėmis. Greimas ypač pabrėždavo literatūros svarbą, o ją jis puikiai išmanė, todėl jo pamokos buvo labai

²⁵ Kašponis, *Algirdas Julius Greimas ir jo semiotika*, p. 7.

²⁶ Greimas, „Prancūzijoje išsikerojo 'bereikšmiškumas'“, *ibid.*

²⁷ Informaciją apie Greimo gyvenimą Šiauliuose galima rasti dviejuose šaltiniuose: Algirdas Julius Greimas, „Tada, kai bauriškas kraujas virto mėlynu“, *Varpai*, 1990, Nr. 4, p. 4–7 ir Leonas Peleckis-Kaktavičius, „Prasmių paieškos“, *Varpai*, 2011, p. 9–21.

²⁸ Šitas ir žemiau einantys apibūdinimai priklauso buvusiai Greimo mokinėi Julijai Bartašiūtei-Adamkevičienei, užrašė Peleckis-Kaktavičius, „Prasmių paieškos“, p. 10–12 ir 13–14.

įdomios. Greimas kalbėjo „labai gražia lietuvių kalba, su lengvu suvalkietišku akcentu“. Mokytojas mokiniams nuolat kartodavo, kad jiems, lietuviams, turi būti itin svarbi jų tautinė tapatybė, ir aiškino, kokia lietuvių kalba yra poetiška. Greimas taip pat supažindino su prancūzų literatūros lobiais ir skatino savo mokinius kada nors pamatyti Paryžių, Europos intelektualinę sostinę. Antraisiais savo mokytojavimo metais Greimas susidraugavo su Aleksandra Fledžinskaite, kuri tuo metu baiginėjo mokyklą. Vėliau ji ištekėjo už Greimo draugo Kašubos²⁹, emigravo į JAV ir ten tapo aplinkos architektė. Į gyvenimo pabaigą Greimas atnaujino su Aleksandra ryšius ir su ja susirašinėjo. Artima draugystė jį taip pat siejo su kartu dirbusiu lietuvių kalbos mokytoju Tomu Stoniu, kuris „geresnio pašnekovo už A. J. Greimą daugiau nesutikęs <...> niekada nemeluodavo ir nieko į vatą nevyniodavo“³⁰.

Šiauliuose Greimą, tuo metu dvidešimt trejų metų jaunuolį, prisimena visi, kam yra tekę su juo susidurti.³¹ Mokėdamas prancūzų ir vokiečių kalbas, Greimas įsitraukė į miesto teatro veiklą: jis išvertė pjesę, spektaklyje deklamavo Baudelaire'ą ir konsultuodavo aktorius literatūros klausimais.³² Šiauliuose Greimas taip pat išgyveno savo pirmąją meilę Haniai Lukauskaitei.³³ Hania buvo žinomo teisininko dukra, dešimt metų vyresnė už Greimą. Ji mokėsi Vienoje ir Kaune, ištekėjo, susilaukė dviejų vaikų, išsiškyrė, vėliau dirbo mokykloje ir išleido du poezijos rinkinius.³⁴ Tuo metu Hania buvo neseniai grįžusi į Šiaulius ir vadovavo vietinei bibliotekai. Būdama kairioji aktyvistė, ji kuriam laikui buvo

²⁹ Aleksandra Kašubienė, „Pažintis“, in: *Algirdo Juliaus Greimo ir Aleksandros Kašubienės laišakai 1988–1999*, p. 5.

³⁰ Peleckis-Kaktavičius, „Prasmių paieškos“, p. 17.

³¹ Ten pat, p. 18.

³² Greimas, „Tada, kai bauriškas kraujas virto mėlynu“, p. 5–6.

³³ Ona Lukauskaitė-Poškienė (1906–1983); 1990 m. sausio 4 d. Greimo laiškas Kašubienei, in: *Algirdo Juliaus Greimo ir Aleksandros Kašubienės laišakai 1988–1992*, p. 102.

³⁴ Kaspar Dikšaitis, „Ona Lukauskaitė-Poškienė“, in: In memoriam section, *LSDS Lietuvos Socialdemokratų Sąjunga*, 2004.

užkėtusi Greimą Revoliucinės socialistų partijos ideologija. Tai buvo Aleksandro Kerenskio nesėkmingo iššūkio Lenino bolševikų partijai lietuviška atsaka.³⁵

Nors baigiantis karui Algirdas ir Hania pasuks skirtingais keliais, Greimas visą gyvenimą jaus didžiulę pagarbą šiai moteriai. Ji nenuilstamai dirbo, kad atgaivintų Šiaulių kultūrinį gyvenimą, aktyviai dalyvavo antinacinėje rezistencijoje, ištvėrė dešimties metų tremtį Vorkutos lageryje ir galiausiai tapo viena iš penkių Lietuvos Helsinkio grupės steigėjų. Rašydamas nekrologą, Greimas apibūdino Hanią kaip principingą moterį, „su orumu ir rimtimi pasitraukusią iš gyvenimo“, įkūnijančią „žmogaus taurumo švystelėjimus“ ir nepalaužiamą drąsą: „Ji nežinojo, kas yra baimė“³⁶.

1941 m. kovą Greimas įsiliejo į Lietuvių aktyvistų frontą, anti-sovietinio pasipriešinimo judėjimą.³⁷ Greimas pamena, kaip jam pasakė: „...mes turim čia tokią slaptą aktyvistų organizaciją“, o jis atsakė: „gerai, darykit“.³⁸ Tačiau Šiauliuose Greimo veikla buvo labai ribota dėl ryšių stokos, ji suaktyvėdavo Greimui išvykus į Kauną aplankyti Churgino.

Algirdo tėvai persikėlė į Prienus, kur mokyklos inspektorius Julius buvo išrinktas miesto burmistru. Šias pareigas jis ėjo iki pat ateinant sovietams 1940 metais. 1941 m. birželio 14 d. sovietų valdžia suėmė Julijų ir Konstanciją, atskyrė juos, uždarė gyvuliniuose vagonuose ir išvežė į Sibiro lagerius.³⁹ Liepos 14–18 dienomis sovietai ištrėmė 18 500 lietuvių⁴⁰, tremtinių skaičius iš visų Baltijos

³⁵ Greimas, „Intelektualinės autobiografijos bandymas“.

³⁶ Greimas, *Iš arti ir iš toli*, p. 276.

³⁷ Algirdas Julius Greimas, „Apie 1941 metus Lietuvoje“, *Akiračiai*, 1992, Nr. 6, p. 6.

³⁸ „Iš Algirdo J. Greimo atsiminimų apie rezistenciją. Pokalbio su Saulium Žukui 1988 m. fragmentas“, *Kultūros barai*, 1992, Nr. 3, p. 45.

³⁹ Birutė Burauskaitė, *Lietuvos gyventojų genocidas*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, p. 306.

⁴⁰ Arvydas Anušauskas, *Deportations of 14–18 June 1941*, International Commission for the Evaluation of the Crimes of the Nazi and Soviet Occupation Regimes in Lithuania, 2002.

šalių siekė 45 000. Šiauliuose sovietai mobilizavo atsargos karininką Algirdą Greimą ir įsakė jam surašinėti naktį ištremtųjų turtą tuo metu, kai jo tėvai laukė gyvuliniuose vagonuose Prienuose.⁴¹ Tai buvo pirmoji trėmimų banga. Taip sovietai pradėjo įgyvendinti savo planą ištremti arba sunaikinti vietinį elitą.

Julius Greimas kartu su kitais trijų Baltijos šalių tremtiniais pateko į Kraslagą. Kraslagas priklausė pataisos darbų lagerių valdybai GULAG'ui, kuri buvo įkurta 1930 m. balandžio 25 dieną. Kraslagas buvo greta Rešotų miestelio, esančio pakeliui į Krasnojarską.⁴² Julius Greimas mirė Rešotuose 1942 m. sausio 23 dieną. Kai vėliau specialusis NKVD tribunolas peržiūrėjo jo bylą, visi kaltinimai buvo panaikinti. Algirdas atsimena:

Tėvo mirties vaizdinys nuolat stovi man akyse. Keturiasdešimt laipsnių šaltį jis atlaikė tik tris mėnesius. Paskui mano sesuo pasakojo sužinojusi iš gyvais likusių tremtinių, kad jo draugai nuvilko jam paskutines kelnes, kad galėtų palaidoti visiškai išalusioje žemėje. Toks paskutinis mano turimas tėvo vaizdinys.⁴³

Konstancija Greimienė kartu su kitomis suimtomis moterimis ir vaikais buvo ištremta į Sovietų Sąjungos pakraščius. Jai teko dirbti gyvulių ūkyje Jabogano kaime Altajuje, maždaug penkiasdešimt mylių nuo Kazachstano sienos. 1948 m. pusiau legaliai Konstancija grįžo į Lietuvą, tačiau 1949 m. buvo vėl suimta ir penkis mėnesius kalinta Kauno kalėjime. Paskui ji buvo vėl grąžinta į Jaboganą, kur praleido penkerius metus. 1954 m. mirus Stalinui jai ir kitiems tremtiniams buvo leista grįžti namo. Paskutiniuosius dvejus savo gyvenimo metus Konstancija praleido su dukra Gražina ir kitais šeimos nariais Kaune.

⁴¹ Greimas, „Tada, kai bauriškas kraujas virto mėlynu“, p. 4.

⁴² Burauskaitė, p. 306. Daugiau informacijos apie Kraslagą žr. <http://www.memorial.krsk.ru/>

⁴³ Iš Greimo radijo interviu su Francesca Pilot „Prancūzijos kultūros“ laidoje 1989 m. vasario 14.

Galbūt Algirdas būtų likęs ištikimas kairiosioms pažiūroms ir ideologiškai laikęs save marksistu visą gyvenimą, tačiau sovietų patirtis pavertė jį aršiu antikomunistu.

Tebesitęsiant trėmimų savaitei Pabaltijo kraštuose, 1941 m. birželio 22 d. Hitleris įvykdė didžiausią karinę operaciją pasaulio istorijoje – fašistinė kariuomenė įsiveržė į Sovietų Sąjungą, neaplenkdama ir Lietuvos SSR.

Lietuvos sostinėje Kaune LAF (Lietuvių aktyvistų frontas) pasinaudojo susidariusia padėtimi – jie užėmė centrinius pastatus ir komunikacijos centrus ir, prieš vokiečiams ateinant, paskelbė nepriklausomybę, tikėdamiesi, kad vokiečiai pripažins naują valdžią. Kaip sovietai aiškino lietuviams, kad jie „vaduoja“ juos nuo siurbėlių kapitalistų, taip dabar vokiečiai tikino lietuvius giną juos nuo bolševikų.

Greimas atsimena, kad kitą rytą jis išgirdo, jog LAF renkasi buvusioje mergaičių gimnazijoje ir nulėkė ten. Kaip buvusį atsargos karininką, jį paskyrė vadovauti dviejų šimtų beginklių vyrų būriui. Greimas ėmė pasirašinėti įsakymus, kurie leido miestui vėl funkcionuoti, pavyzdžiui, davė leidimą atidaryti kepyklą, kad gyventojai galėtų nusipirkti duonos. Tuo metu vokiečiai įsakė suimti ir atvesdinti mažiausiai šimtą žydų. Greimas buvo apstulbintas, jis prisimena nujautęs, „kad kažkas netvarkoje: perdaviau įsakymą ir kitą rytą jau nebeatėjau toliau laisvinti tėvynės“⁴⁴. „Tai kvėpėjo blogai“, – vėliau jis dalijosi atsiminimais.⁴⁵ Greimas laikinai tapo Šiaulių savaitraščio *Tėviškė* redaktoriumi. Miestuose ir kaimeliuose patys lietuviai vykdė pogromus ir degino sinagogas. Kaune vien tik birželio mėnesį buvo nužudyta maždaug 4 000 žydų.⁴⁶ Maždaug 10 000 žydų buvo sunaikinta Lietuvoje nuo birželio 23 iki liepos

⁴⁴ Greimas, „Apie 1941 metus Lietuvoje“, p. 6.

⁴⁵ Paulio Perrono pokalbis su autoriumi 2011 m. liepos 12 d.

⁴⁶ Henry L. Gaidis, *A History of the Lithuanian Military Forces in World War Two*. Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, 1998, p. 74, o taip pat Onos Šimaitės laiškas Icchokui Merui 1961 gegužės 17 ir 1964 sausio 31, cit. in: Julija Šukys, „Ona Šimaitė and the Vilnius Ghetto: An Unwritten Memoir“, *Lituanus*, 2008, Nr. 54.

3 dienos. Greimas teigė, kad jam pačiam neteko būti tokio lietuvių smurto prieš žydus liudininku Šiauliuose, nors istoriniai šaltiniai liudija, kad šiame mieste nuo birželio 30 iki liepos 1 buvo nužudyta apie 1 000 žydų.

Pirmaisiais mėnesiais po vokiečių invazijos daugelis lietuvių, estų ir latvių, entuziastingai vildamiesi, kad galų gale jiems pavyks atsikratyti sovietų ir atkurti nepriklausomybę, į vokiečius žiūrėjo gana palankiai. Greimas atsimena, kad „pradžioje, kai vokiečiai ėjo, tai kaimiečiai pririšdavo karvę tiesiog prie patrankos ir atiduodavo: veskis, ačiū, kad mus išgelbėjai“⁴⁷. Tačiau neilgai trukus gestapas čia įkūrė savo stovyklą. „Kai atvyko gestapas, mes supratome, kaip atrodo tikra okupacija“.⁴⁸ Greimas žinojo apie pirmųjų Vermachto dalinių žiaurumus, bet saugumo tarnyba (*Sicherheitsdienst*) ir jos kontroliuojamos operatyvinės grupės (*Einsatztruppen*) pradėjo masinį žydų naikinimą.⁴⁹ Naciai nužudė arba deportavo apie 250 000 Lietuvos žydų, daugelis išvežtųjų neišgyveno.⁵⁰

Nors mokytojo pareigos Šiauliuose garantavo nuolatinį uždarbį, pramoninio provincijos centro aplinka buvo per ankšta 25 metų jaunuolio užmojams.⁵¹ 1942 m. rudenį Greimas sugrįžta į gyvybės kupiną sostinę Kauną. Čia jis ima dirbti bibliotekos ekspertu Kultūros ministerijos Vidaus reikalų skyriuje. Kaune Greimas taip pat aktyviai įsilieja į Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos (LLKS) veiklą. Tai buvo nepriklausoma pagrindinė organizacija, anksčiau veikusi išvien su LAF ir Lietuvos tautininkų sąjunga.⁵² LLKS siekė pritraukti kuo daugiau įvairios politinės pakraipos aktyvistų. Savo

⁴⁷ „Iš Algirdo J. Greimo atsiminimų“, p. 45.

⁴⁸ Iš Greimo pokalbio su autoriumi 1982 m. sausio 20 d.

⁴⁹ Greimas, „Apie 1941 metus Lietuvoje“, p. 7.

⁵⁰ Dina Porat, „The Holocaust in Lithuania. Some Unique Aspects“ in: *The Final Solution. Origins and Implementation*. London and New York: Routledge, 1994, p. 159–174 ir Gaidis, *A History*, p. 80–81.

⁵¹ Iš autoriaus pokalbio su Žibuntu Mikšiu telefonu 2010 m. gruodžio 10 d.

⁵² „Iš Algirdo J. Greimo atsiminimų“, p. 45. Apie LLKS žr. Arūnas Bubnys, *Nazi Resistance Movement in Lithuania 1941–1944*, Vilnius: Vaga, 2003, p. 60–80.

gretose ši sąjunga turėjo chemiką Jurgį Valiulį (vėliau Karolis Druga), inžinierių Klemensą Brunių, chemiką Joną Deksnį ir Stasį Žakevičių (vėliau Žymantas), Vilniaus universiteto profesorių ir Vilniaus burmistrą vokietmečiu. Nuo 1941 m. iki 1944 m. į LLKS įstojo maždaug trys tūkstančiai žmonių. Jie iškilmingai prisiekdavo:

Visu tuo, kad man Šventa ir Garbinga, prisiekiu, kad negailėdamas savo jėgų ir gyvybės dirbsiu ir kovosiu Nepriklausomos Lietuvos atstatymui, besąlyginiai vykdysiu visus mano ryšininkų paliepiamus ir per juos gaunamus įsakymus, neprasitarsiu nieko, kas galėtų L. L. K. S. išduoti, nepasitrauksiu iš L. L. K. S., kol nebus atstatyta Nepriklausoma Lietuva. Šios priesakos išlaikymą laiduoju savo gyvybe.⁵³

Sąjungos įstatuose taip pat nurodoma, kad „už priesaikos sulaužymą L. L. K. S. nariai baudžiami mirtimi“.

Greimas padėjo ruošti įvairias sąjungos publikacijas, kurios pasirodydavo keturių puslapių laikraštyje *Laisvės kovotojas*, išleidusiam kas du mėnesiai. Tai buvo vienas iš trijų pagrindinių pogrindinės spaudos leidinių Lietuvoje per karą.⁵⁴ LLKS per savo atstovą Algirdą Vokietaitį, gyvenusį tuo metu Stokholme, palaikė nuolatinį radijo ryšį su britų žvalgyba. Per vietinius šaltinius ir britų kanalais *Laisvės kovotojas* skleidė necenzūruotas žinias, o taip pat kalbėjo apie Lietuvos perspektyvas, atitinkančias ne nacių, o lietuvių interesus. Laikraštis rodė išoriniam pasauliui, kad lietuvių visuomenė, išskyrus keletą okupacinės valdžios marionėčių, neremia Trečiojo reicho „naujosios Europos“ programos. Tokia spauda suvaidino itin reikšmingą vaidmenį karo metu, kai neuilstamai buvo skleidžiama propaganda. Maždaug tuo metu, kai

⁵³ Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos įstatai, Hoover Institution Archives, Algirdas Vokietaitis folder, Collection number 78069.

⁵⁴ Daugiau informacijos apie *Laisvės kovotoją* žr. Bubnys, p. 65–67, 74–80 ir Daniel Kaszeta, „Lithuanian Resistance to Foreign Occupation 1940–1952“, *Lituanian* 1988, Nr. 34.

Greimas įstojo į LLKS, laikraštis buvo leidžiamas 3 500 egzempliorių tiražu, o netrukus pasiekė 5 000 tiražą. Greimas susipažino su vienu iš laikraščio redaktorių Jurgiu Valiuliu, kuris visam gyvenimui tapo artimu jo draugu.⁵⁵ Deja, 1943 m. rugpjūčio 4 d. gestapas aptiko pagrindines spaustuves Kaune, konfiskavo įrangą ir leidinius, suėmė ir įkalino vienuolika LLKS narių, kai kuriuos iš jų išsiuntė į Dachau koncentracijos stovyklą.⁵⁶

1943 m. reikšmingai pasikeitė galios santykis: po mūšių prie Stalingrado ir Maskvos sovietai perėjo į puolimą visame Rytų fronte. Vokiečiai ėmė trauktis į Vakarų Vokietijos link.⁵⁷ Panašus vaizdas buvo Vakaruose, kur sąjungininkai tvirtai žengė į priekį, išlaisvindami nuo Vermachto Šiaurės Afriką 1943 m. gegužę, Siciliją 1943 m. liepą, pietinę Italiją 1943 m. spalį. Tais pačiais metais didžiulės sąjungininkų pajėgos pradėjo masinę puolimą Prancūzijoje.

1943 m. Trečiasis reichas dėjo visas pastangas verbuoti civilius darbininkus ir formuoti naujus karinius dalinius okupuotose teritorijose. Buvo padidintos kvotos Lietuvai, dabar ji turėjo pateikti vokiečių gamykloms dešimt tūkstančių papildomų darbininkų. 1943 m. vasarį Reichas griebėsi iniciatyvos sukurti lietuvišką SS legioną.⁵⁸ *Laisvės kovotojas* kovojo prieš šias pastangas, tai buvo pagrindinis Greimo pagrindinės antinacinės veiklos tikslas.⁵⁹ Jis atsimenta rašęs: „Vokiečiai šaukia į darbo tarnybą – neikit. Vokiečiai šaukia į SS legioną – neikit“⁶⁰.

Priešinimasis pasirodė veiksmingas: Lietuva neprarado daug darbo jėgos ir, kaip ir Lenkija, sugebėjo likti viena iš dviejų valstybių, kuriose niekada nebuvo suformuoti vietiniai SS legionai.

⁵⁵ Greimas, *Iš arti ir iš toli*, p. 280.

⁵⁶ Bubnys, p. 75.

⁵⁷ Rolf-Dieter Müller, R. Ueberschär Gerd, *Hitler's War in the East, 1941–1945: A Critical Assessment*, New York: Berghahn, 2002, p. 127.

⁵⁸ Bubnys, p. 162–170.

⁵⁹ Greimas, „Intelektualinės autobiografijos bandymas“.

⁶⁰ „Iš Algirdo J. Greimo atsiminimų“, p. 45.

Leidyba okupacijos metais buvo itin kontroliuojama sritis. Greimas tvirtai tikėjo, kad reikia viešos erdvės, kurioje žymūs rašytojai galėtų dėstyti savo mintis plačiajai auditorijai. Jis subrandino idėją leisti kultūrinį žurnalą. Okupantai niekada nebūtų sutikę, kad toks leidinys eitų sostinėje, tačiau Greimas sugebėjo gauti leidimą daryti tai Šiauliuose.⁶¹ Neturėdamas jokios leidybinio darbo patirties, Greimas susirado partnerius ir, tarpininkaujant Hanios Lukauskaitės svainiui, žinomam gydytojui, pasiekė, kad garsus rašytojas Kazys Jankauskas eitų vyriausiojo redaktoriaus pareigas. Jankauskas, kilęs iš Šiaulių, buvo jau pripažintų romanų ir apsakymų autorius. Jis prisimena, kaip Greimas jam tiesiai paaiškino:

Taikos metu tu negalėtum būti redaktorium, tau trūksta kovingumo, tu nemokėtum grumtis su kitais redaktoriais, bet štai karo metu, kada nebeliko žurnalų, tu būsi tinkamiausias redaktorius, atstovaudamas ne kuriai vienai literatūros krypciai, o mūsų meno visumai.⁶²

Nepaisydami leidybinių sunkumų, trisdešimt žinomų Lietuvoje ir už jos ribų autorių rašė straipsnius knygos apimties žurnalui *Varpai: literatūrinis visuomeninis almanachas*, kuris buvo išleistas 10 000 tiražu. Pavadinimas priminė žymų XIX a. tautinį kultūros laikraštį *Varpas*. Almanachas pagarsėjo aukšta spausdinamos medžiagos kokybe, o taip pat tuo, kad jame niekada nepasirodė pronaciški ar antisemitiniai straipsniai, nors ir būdravo cenzūra.⁶³ *Varpai* subūrė jaunus ir jau žinomus autorius, kurie rašydavo įvairiausiomis kultūros ir meno temomis. Almanache galime rasti beveik visų tuometinių rašytojų, vėliau išgarsėjusių, tekstus.

Varpuose Greimas taip pat išspausdino savo pirmus literatūrinės kritikos bandymus. 1943 m. čia pasirodė Greimo nekrologas Kaziui Binkiui, poetui futuristui ir keturvėjininkų judėjimo lyderiui. Be

⁶¹ Greimas, „Tada, kai bauriškas kraujas virto mėlynu“, p. 6.

⁶² Peleckis-Kaktavičius, „Prasmių paieškos“, p. 18.

⁶³ 2010 m. rugpjūčio 24 d. Tomo Venclvos laiškas autoriui.

to, Binkis su žmona slėpė žydus savo namuose. Ilgiausias Greimo straipsnis „Verlaine’as – žmogus ir poetas“, pristatantis XIX a. simbolistą Paulį Verlaine’ą, buvo išspausdintas 1944 metais. To meto Lietuvos inteligentijai prancūzų literatūra buvo mažai žinoma, todėl Greimui rūpėjo pristatyti modernizmo poetus Baudelaire’ą, Verlaine’ą ir Rimbaud. Greimo straipsnį apie Verlaine’ą lydėjo keturi šio poeto eilėraščiai, kuriuos vertė Henrikas Radauskas. Tame pačiame numeryje galima rasti ne itin palankią Gražinos Tulauskaitės antrojo poezijos rinkinio recenziją, kuri rodo ateityje vis labiau pasireikšiančius Greimo poleminius sugebėjimus.⁶⁴

Didžiausio susidomėjimo iš visų *Varpuose* spausdintų straipsnių sulaukė 1943 m. išspausdinta Greimo esė „Servantesas ir jo Don Kichotas“. Esė Greimas parašė Cervanteso šedevro į lietuvių kalbą pilno vertimo, prie kurio prisidėjo ir Aleksys Churginas, proga. Esė jau matyti vėliau toks būdingas Greimui polinkis pradėti nuo konkretaus teksto detalių, o vėliau pereiti prie platesnės, nuodugnesnės refleksijos. Sakytum, įgyvendindamas Rygiškių Jono gimnazijos savišvietos grupelės tikslus, Greimas rašo:

Tiesiog gėdingai nepažįstame mes klasikų, net nenujaučiame tų idėjinių ir meninių galimybių, kurios sukrautos didžiųjų meistrų veikaluose, kaip bendras žmonijos turtas, siūlosi kiekvienam šios žemės keleiviui.

Humanizmui, apie kurį Greimas kalba savo esė, yra pašaukta kiekviena tauta. Kaip Ispanija atsitiesė savo skolą genialiu Cervanteso kūrinium, „kiekviena tauta turi įnešti savo grūdą į bendrąją žmonijos aruodą“. Straipsnyje vertimo reikšmė aiškinama istorinėmis aplinkybėmis:

Taurusis hidalgo, ilgai lauktas svečias, pagaliau atvyko ir pas mus. Atvyko tokiu laiku, kai mes jo pagalbos ir patarimų gal labiausiai reikalingi. Šio

⁶⁴ *Varpai*, 1944, p. 388–390.

pasaulio galiūnų siaubingame susidūrimė mūsų mažai, mielai šaliai reikia tiek daug ir tokio naivaus tikėjimo į savo žmogišką kultūrinę misiją.

Šioje esė Greimas nenagrinėja nei kūrinio stiliaus, nei struktūros, jis koncentruojasi į pagrindinį herojų – „didįjį optimistą“. Don Kichotas „išmokys, kaip, nebijant pajuokos, kovoti su malūnais“. Žmogui iš La Mančos hedonizmas nėra išeitis: „spjauti jam į laimę: jis siekia pilnutinio savo gyvenimo realizavimo, jo pateisinimo ir įprasminimo“. To meto Lietuvos skaitytojai atpažino akivaizdžias antitolitarines ir antinacistines nuostatas.⁶⁵ Vėliau ir pats Greimas vertino šią esė kaip politinę alegoriją:

Šioje absurdiškoje situacijoje reikėjo organizuoti rezistenciją prieš vokiečius, ar ne? Bet kokių tikslų? Kad ateitų rusai? Ši rezistencija buvo absurdiška. Tuo metu parašiau savo pirmąjį straipsnį lietuvių kalba apie Don Kichotą.⁶⁶

Po kiek laiko Don Kichotas taps Jono Mackaus, žinomo rezistentu, slapyvardžiu⁶⁷.

1944 m. vasarį generalinis komisaras von Rentelnas įsakė suformuoti naujus karinius dalinius Lietuvoje. Po įtemptų derybų generolas Povilas Plechavičius, nepriklausomybės kovų herojus, sutiko suformuoti Lietuvos vietinę rinktinę, kuri paklustų vien lietuvių vadovybei ir būtų naudojama tik tėvynės gynimui, ir vadovauti jai.⁶⁸

Į patriotinį šaukimą eiti į savanorius atsiliespė dvigubai daugiau vyrų nei vokiečiai būtų galėję apginkluoti. Kadangi trūko vadų, buvo šaukiami Lietuvos kariuomenės karininkai, tarp jų ir Greimas. Jis atsimens:

⁶⁵ 2010 m. rugpjūčio 24 d. Tomo Venclovos laiškas autoriui.

⁶⁶ Greimas, „Prancūzijoje išsikerojo 'bereikšmiškumas'“, p. 187.

⁶⁷ Carmen Caro, „Don Quijote en Lituania“, adistancia. *Cuaderno de cultura*, 2007, 19 December.

⁶⁸ Bubnys, p. 184–203.

Kai tik aš užsiregistravau, vokiečiai paėmė tuos sąrašus su gyvenamomis vietomis ir kitais duomenimis. Pradėjo tokius rankioti, gal būtų išsiuntę karininkais į apsaugos dalinius. Tada aš pakeičiau butą. Apsigyvenau pas draugą. Pakeičiau ir tarnybą.⁶⁹

Aleksys Churginas pasiūlė Greimui kartu su juo dirbti vertėju Valstybinėje leidykloje Kaune. Jie kartu nuėjo pas vyriausiąjį redaktorių Henriką Radauską, kuris ir pasamdė Greimą. Nors pasirodė, kad Greimo kompetencija tokiam darbui nepakankama, padėtis buvo pataisoma:

Taisiau tada Haufo pasakų vertimą. Vertimas buvo labai prastas, o aš prastas taisytojas. Nemokėjau taisyti. Tai Churginas mane mokė, duodavo privačias pamokas, kaip reikia versti. Žodžiu, tas darbas buvo tik pretekstas. Niekas tenai rimtai nedirbo.⁷⁰

Greimo draugas dailininkas Adolfas Vaičaitis tuo metu dirbo knygų iliustratoriumi toje pačioje leidykloje. Jis prisimena Greimą kaip įdomų pašnekovą.⁷¹

1943-ųjų metų rudenį rezistencinį judėjimą Lietuvoje ėmė koordinuoti Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK). 1944 m. balandžio 1 d. naciai sučiupo VLIK'o agentą pulkininką Kazimierą Ambraziejų, kuris su savimi turėjo kompromituojančių dokumentų.⁷² Pasinaudoję juose esančia informacija, vokiečiai suėmė penkiasdešimt septynis LLKS narius, o kartu su jais ir daugelį kitų rezistentų. Pusė LLKS suimtųjų buvo vadai, įskaitant Jurgį Valiulį ir kitus laisvės kovotojus. Devyni jų mirė kalėjimuose ir koncentracijos lageriuose. Vokiečiai taip pat konfiskavo ir spaustuvių įrangą. Greimas siekė užimti Valiulio vietą, kad ga-

⁶⁹ „Iš Algirdo J. Greimo atsiminimų“, p. 46.

⁷⁰ Ten pat.

⁷¹ Peleckis-Kaktavičius, „Prasmių paieškos“, p. 8.

⁷² Žr. Bubnys, p. 77–79 ir 136–141.

lėtų vadovauti pagrindinei leidybai ir propagandos sektoriui.⁷³ Jis palaikė ryšius su Šiaulių savaitraščio *Tėviškė* redaktoriumi, kuris pasitelkė *Tėviškės* darbuotojus *Laisvės kovotojo* leidybai. Redaktoriumi tapo šiaulietis LLKS narys Bronys Raila. Šitaip buvo išleisti dar du *Laisvės kovotojo* numeriai 10 000 tiražu, visi jie buvo paslėpti lagaminuose ir išvežti iš Šiaulių traukiniais, kuriuos kontroliavo naciai.

Kad pagrindinis tinklas būtų atkurtas, reikėjo naujų narių. Greimas pasikvietė mokytoją ir poetą Antaną Miškinį ir rašytoją Liudą Dovydeną. Priesaką šiedu davė ant Kazio Binkio kapo Kau-no kapinėse, kad efektas būtų stipresnis.⁷⁴

1944 m. gegužės 15–21 dienomis artėjant frontui okupacinė nacių valdžia panaikino Vietinę rinktinę, vadovaujamą generolo Plechavičiaus. Plechavičius ir kiti rinktinės vadai buvo suimti ir išsiųsti į koncentracijos stovyklas. Kiti Lietuvos kariuomenės batalionai kol kas veikė, tačiau daliniai, kuriuos iš pradžių naciai leido suformuoti Lietuvos savigynos tikslams, imti naudoti Rytų fronto reikmėms. 1944 m. pavasarį ir vasarą šie batalionai grįžo iš Minsko, o jų vadai laukė rezistencijos vadovybės nurodymų. Greimas atsimena:

Tai tie batalionų vadai ateina pas mane ir klausia: ką daryt? O aš tik spaudos skyriaus darbuotojas. Sėdžiu aš vienintelis ir priiminėju tuos karininkus. Man jau truputį baisu jų. O jie: duokit įsakymus.⁷⁵

Maždaug tuo pačiu metu su Greimu susisiekė vokiečių karinės žvalgybos dalinio, kuris traukėsi iš Lietuvos, karininkas. Vyrai norėjo palikti savo ginklus ir amuniciją Lietuvos rezistentams – ginklų būtų pakakę visam pulkui.⁷⁶ Greimas suorganizavo šio vokiečių karininko ir Lietuvos kariuomenės pulkininko, vadovavusio

⁷³ „Iš Algirdo J. Greimo atsiminimų“, p. 45.

⁷⁴ Ten pat.

⁷⁵ Ten pat, p. 46.

⁷⁶ Ten pat.

kariniam sektoriui, susitikimą, ir ginklų perdavimas tikrai įvyko. Greimo bičiulis Bronys Raila mėgdavo pasakoti istoriją, kaip „mūsų švelnusis draugas Algirdas Greimas, su kuriuo vienu metu 1944 m. atsidūrėm prancūzų Elzase, toks jau nepraktiškas filologas, prancūzų literatūros ir poezijos žinovas, tokios jau nemilitarinės išvaizdos ir ideologijos atstovas – pasirodo, irgi buvo ginklų pirklys!“⁷⁷ NKVD dokumentuose galima rasti įrašą apie šį įdomų Greimo biografijos faktą.

1944 m. kovą per sovietų antskrydžius buvo subombarduotas istorinis Estijos miestas Narva, o taip pat ir sostinė Talinas. Pavasarį sustiprėjo mūšiai šiaurės Estijoje. 1944 m. birželį sąjungininkų kariuomenė įsiveržė į Prancūziją. Greimas sužinojo, kad informuoti Lietuvos kariuomenės asmenys, tokie kaip generolas Raštikis ir kiti vadai, ketino vadovauti antisovietinėms operacijoms iš Vokietijos.⁷⁸ Birželį VLIK'as nusprendė perkelti savo veiklą į Vokietiją.⁷⁹ LLKS reikalavo, kad būtų paskelbtas kreipimasis į tautą, tačiau VLIK'o pareigūnai negalėjo sušaukti posėdžio, nes vadai buvo išsibarstę. Vėliau Greimas dalijosi prisiminimais:

Kaip tas karas pasibaigs, man jokių abejonių nebuvo. Rusai eina į Berlyną – kokias čia tu rezistencijas suorganizuosi? <...> Kai nebebuvo ką veikti, aš išvykau.⁸⁰

Neišvengiamai artėjant antrajai sovietų okupacijai, Greimas suprato, kad jo rezistencinė veikla neabejotinai pateks į NKVD akiratį ir jį ištiks jo tėvų likimas. Matyt, tada jis ėmė domėtis galimybėmis kuo greičiau sugrįžti į laisvą Prancūziją.

Greimas pasakoja, kaip jis paliko Lietuvą: nukeliavo į Miulheimą Ruhro slėnyje, paskui 1944 m. liepą apsistojo Miulhauze

⁷⁷ Bronys Raila, *Versmės ir verpetai: Akimirksnių kronikos*, Boston: Budginai, 1970, p. 119–120.

⁷⁸ „Iš Algirdo J. Greimo atsiminimų“, p. 45–46.

⁷⁹ Bubnys, p. 142.

⁸⁰ „Iš Algirdo J. Greimo atsiminimų“, p. 47.

Pietų Alzase, kuris buvo prijungtas prie Vokietijos per karą.⁸¹ Čia Greimas susitiko su Raila ir kitais rezistentais. 1945 m. vasarį Alzasas buvo sąjungininkų išvaduotas ir balandžio mėnesį Greimas patraukė į Paryžių.

Greimas pateko tarp laimingųjų, kuriems pasisekė per karą išlikti sveikiems ir gyviems, tačiau vis dėlto tai buvo sukrečiančių ir lemtingų išgyvenimų metas. Dvidešimt dvejų metų jaunuolis, ketinęs rašyti disertaciją ramiame Prancūzijos Alpių miestelyje, staiga buvo pašauktas kariniam apmokymui Lietuvoje ir oficialiai tarnavo po trimis skirtingomis vėliavomis, iškentė atskyrimą nuo tėvų ir jų deportaciją, vėliau tėvo mirtį, dalyvavo pasipriešinimo judėjime ir rūpinosi pagrindine spauda. Greimas sakė, kad karo patirtis suformavo dvi sampratas, kurios liko jam svarbios visą likusį gyvenimą. Pirma, kandidiška integracija iš pradžių į vieną, o vėliau į kitą tarp savęs kovojančių vokiečių ir rusų pajėgų pusę pažadino jame transnacionalinę europinę tapatybę: „Tąsyk pasijutau esąs europietis. Dvi armijos kovojo viena prieš kitą, o aš buvau joms abiem reikalingas“⁸². Antra, konfliktas jį įkvėpė pašvęsti savo gyvenimą pamatinių reikšmės ir vertybių sąlygų paieškai: „Apstulbęs bandžiau suvokti šį absurdą. <...> Labai stipriai išgyvenau padėties absurdiškumą, ir tai skatino mane ieškoti prasmės“⁸³.

Greimo bičiulis, lakaniškosios psichoanalizės atstovas Mustapha Safuanas kartą charakterizavo Greimą kaip nuoširdų, siekiantį tikslo, įsipareigojantį, kilniaširdį, o taip pat „labai kovingą žmogų, juolab kad jam teko susidurti su tamsiosiomis mirties jėgomis, greičiausiai susijusiomis su Lietuva“⁸⁴. Kai Safuanas išgirdo Greimo tėvo mirties istoriją, apie kurią jis nieko nežinojo, padarė išvadą, kad ši patirtis buvo Greimo varomoji jėga. Kita vertus, Safuanas

⁸¹ Greimo pokalbis su autoriumi 1982 m. sausio 20 d., taip pat žr. Bronys Raila, „Atsisveikinant su Greimu“, in ibidem, *Rašalo ašaros*, Vilnius: Žurnalistika, 1995, p. 271–278, 272.

⁸² Greimas, „Prancūzijoje išsikerojo 'bereikšmiškumas'“, p. 186.

⁸³ Ten pat, p. 186, 192.

⁸⁴ Mustaphos Safuano pokalbis su autoriumi 2010 m. birželio 9 d.

pabrėžė, kad nors okupacijų, tėvų deportacijos išgyvenimai paveikė Greimą, bet užtat, jo manymu, „visa karo metų patirtis formavo Greimo charakterį“⁸⁵. Ilgametis Nietzsche's skaitytojas galėjo pritaikyti *amor fati* savo aplinkybėms ir pasinaudoti tuo, ką jam sviedžia atsitiktinumas ir likimas. Kitas artimas Greimo bendradarbis pastebėjo, kad Greimas visada prisimindavo „jo išgyventos Istorijos įvykius“⁸⁶ ir kartą pasakė jam ir kitai kolegei, su kuria kartu dirbo Paryžiaus grupėje, „tai, ko judviem trūksta, – tai gero nedidelio karo“⁸⁷. Greimas arba iš prigimties turėjo, arba labai greitai įgijo humoro jausmą, taip pat jam buvo būdinga tam tikra fatalistinė nuostata įveikiant kataklizmus.

Po karo Greimas tęsė savo rezistencinę veiklą, dabar jo taikinyms buvo sovietinė santvarka. Tuometiniuose jo straipsniuose aptariamoms pasipriešinimo kovų priežastys. Būdingas šiuo atžvilgiu straipsnis „Rezistencijos sąvoka“ (1953):

Vienas iš rezistencinių laikotarpių paradoksų ir yra būtent tas charakteringas faktas, kad ramiais taikos, atoslūgio metais tautai vadovaujant kadrai pasirodo esant visiškai netinkami – dėl savo įsigytų įpročių, dėl gyvenimo sąlygų ir naują tempą nebeatitinkančios galvosenos – naujam tautos avangardui vadovauti.

Greimas kelia klausimą, „ar atsiras pakankamai pajėgi pakaita iš nepasiruošusių ir nekvalifikuotų savanorių <...>, drįstančių išstatyti save rimtų žmonių pajuokai ir atsisakyti nuo ramaus darbo“⁸⁸.

Greimas pabrėžia, kad pagrindinė kova priverčia kolektyvinį kūną galvoti, stoti akistaton su pakitusių kontekstu ir atnaujinti savo tikslus:

⁸⁵ Paulio Perrono pokalbis su autoriumi 2011 m. liepos 12 d.

⁸⁶ Eric Landowski, „Honoris causa“, *Baltos lankos*, 2009, Nr. 30, p. 17.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Greimas, *Iš arti ir iš toli*, p. 305.

Rezistencija <...> tai originalus įtemptas moralinis klimatas, kuriame tauta, istorijos supurtyta, įgauna savo naujų galimybių, savo naujo likimo sąmonę.⁸⁹

Panašūs procesai vyksta ir individo lygmeniu. Neiškeldamas į pirmą planą tokių emocijų kaip baimė ir neviltis, neužtikrintumas ar apgailstavimas, Greimas teigia, kad naujų vertybių aksiologija pagimdo rezistencijos dalyviuose „rezistencinę *praxis*, gaubiamą tam tikros specifinės jausminės atmosferos, kurioje vystosi ir išgyvenama pasaulėžiūra“. Egzistencine prasme rezistencija įpareigoja kiekvieną individą mąstyti, rinktis ir deklaruoti savo poziciją ribinių situacijų akivaizdoje:

Iš esmės rezistencija yra visų pirma laisvo žmogaus apsisprendimo aktas, autentiškas žmogaus, drįstančio tiesiai pasižiūrėti į savo pasaulį ir į save, užsiangažavimas, optuojant prieš pasenusias vertybes ir už tam tikrą, gal ir ne visai sąmoningą, bet apsisprendimo akte implikuojamą vertybių sistemą. Prieš tapdama akcija, rezistencija yra *pasirinkimas* ir pasisakymas.⁹⁰

Vytautas Kavolis kartą paklausė Greimo: „Ką Jūs atsivežėte iš Lietuvos, kas vėliau buvo ypač svarbu Jūsų mokslinio galvavimo plėtotei? Ar Lietuva Jus gerai paruošė Jūsų likimui?“⁹¹ Greimas atsakė:

Iš Lietuvos aš turbūt beveik viską ir atsivežiau: aukštaitišką vaikystės kaimo kvapą, suvalkietišką ambiciją ir užsispyrimą, vokiškos kultūros – filosofijoje, istorijoje – elementus, skandinavų ir slavų „dvasios“ supratimą: tai vis buvusios Romos imperijos tautoms nesuprantami dalykai.⁹²

Priartėję prie mūsų pasakojimo pabaigos, galime tęsti Kavolio bandymą iširti ryšį tarp Greimą formavusių metų ir vėlesnio jo

⁸⁹ Ten pat, p. 304.

⁹⁰ Ten pat, p. 304–305.

⁹¹ Greimas, „Intelektualinės autobiografijos bandymas“, p. 20.

⁹² Ten pat, p. 21.

gyvenimo bei karjeros. Čia peršasi trys aspektai. Augdamas naujojoje Lietuvos respublikoje Algirdas buvo auklėjamas pilietiškai sąmoningų tėvų, kurie įdiegė jam neįprastai tvirtą įsipareigojimą savo gimtinei ir vienintelį norą – vartoti ir puoselėti gimtąją lietuvių kalbą. Juk daug išėivijos mokslininkų rašo išmokta tarptautine kalba. Antra, priešindamasis trumpalaikėms Vakarų madoms, Greimas tęsia senojo pasaulio tradiciją – ištikimybę artimiesiems: jis visą gyvenimą glaudžiai bendravo su daugeliu savo šeimos narių ir jaunystės bičiulių, o, išvykęs iš Lietuvos, rado daug naujų draugų, su kuriais bendradarbiavo iki pat mirties. Galiausiai, Greimas buvo suaugęs su istorine devynioliktojo amžiaus perspektyva, tai ne tik veikė jo akademinę mąstyseną, bet taip pat ir politinius įsitikinimus bei pasaulėžiūrą. Kad taptų pagrindine europinio struktūralizmo ir semiotikos figūra, jis turėjo atsisakyti to, ką išmanė geriausiai, kas jam buvo brangiausia, ir judėti nauja kryptimi – ir visa tai įkopus į ketvirtą dešimtmetį!

Padarius šias išvadas, galima pažymėti dvi tolesnio svarstymo kryptis. Pirma, Greimo semantika ir semiotika atrodo neįprastos dėl to, kad į jų akiratį patenka kalba, diskursas, visuomenė – sritys, kurios pokaryje priklausė skirtingoms disciplinoms. Dabartiniame itin specializuotų tyrimų žemėlapyje kalbotyra susitelkusi į fonologiją ir kalbines struktūras iki sakinio, literatūros kritika nagrinėja kūrinius anapus sakinio lygmens, o sociologija ir antropologija tyrinėja visuomenes. „Revoliucinis“, ekstensyvus, įvairias disciplinas aprėpiantis Greimo projektas iš tiesų tęsia garbingą universalios filologijos tradiciją, kurią Greimas perėmė iš Duraffouro ir kuri teigia neišardomą kalbos, kultūros ir tekstų triadą. Apskritai platus Greimo užmojis dera su tradiciniais Rytų Europos tyrinėjimais, nenukrypusiais į perdėtą specializaciją ir išlaikiusiais holistinę prieigą.

Antra, neįmanoma nesistebėti Greimo dalyvavimo rezistenciniame judėjime ir jo vėlyvųjų semiotinių darbų sąsajomis. Greimo puoselėjamas semiotikos projektas taip pat reikalavo ryžtingo ko-

lektyvinio įsipareigojimo siekiant gerai įsitvirtinusių priešininkų akivaizdoje gąsdinančių tolimų tikslų. Semiotikos užmojis sukurti naują mokslinį projektą ir suteikti jai lygiavertį statusą greta tokių disciplinų kaip kalbotyra, psichologija, antropologija ir filosofija atrodė neįmanomas. Tuo metu, kai kūrybingiausi intelektualai eikvojo energiją individualiems tyrinėjimams (ypač tai buvo būdinga humanitariniuose moksluose), Greimas nuo pat pradžių stengėsi Paryžiuje suburti grupę, negailėdamas laiko ir jėgų telkė gabius studentus ir kolegas, mokė juos, bendradarbiavo su jais, generuodamas projektų idėjas bei atsakus į vis pasitaikančius semiotikos puolimus. Pogrindinė kova įrodė esanti puikus pasirošimas akademinėms kovoms Lotynų kvartale, Prancūzijoje ir visame pasaulyje.

Iš anglų kalbos vertė DALIA KALADINSKIENĖ

Versta iš rankraščio